

حایار در دوره آل بویه

• دکتر علی یحیایی^۱

پژوهشگر بنیاد پژوهش‌های اسلامی استان قدس

رشد شهرها و گسترش بازارگانی تا سده‌ی چهارم هجری، عبور راه‌های فراوان از قلمرو گستردگی آل بویه در مرکز، غرب و جنوب ایران تا شمال بین‌النهرین و عمان واقع شدن این سرزمین‌ها در مرکز تقریبی دنیا‌ی آن روز و نیاز به افزایش درآمدات‌ی گمرکی و مبادله کالاهای بین‌المللی را از همان ابتدای حکومتشان به روی اوردن به بهبود راه‌ها و ایجاد نظام برید کارا ناگزیر ساخت. خدمت نظامی در دربار سامانیان، علویان و دیلمیان بدون تردید آنان را با اهمیت خبررسانی آشنا ساخته بود. ادامه جی سیلورستین^۲ در کتابی که به نام نظام‌های پستی جهان اسلام پیش از عصر جدید بر این باور است که گزارش‌العمری درباره قطع برید بغداد از سوی بویان در هنگام حمله به آن شهر و برای بی‌خبر ماندن خلیفه از تحرکات آنان، بدان دلیل نادرست است که گمان نمی‌رود فاتحان دیلمی که از منطقه‌ای دور افتاده برخاسته بودند، آن اندازه با هوش بوده‌اند که به «نقش محوری دستگاه، پستی خلافت در أغذیه روزهای حمله خود به بغداد پی برده باشند»^۳. او قطع شدن ارتباط‌های خبری بغداد با دیگر مناطق را ناشی از آثار مصیبت‌بار پیشروی آل بویه و ناتوانی خلیفه در حفاظت از نظام خبررسانی می‌داند. اما برخلاف نظر سیلورستین باید توجه داشت که برادران بویی از مدت‌ها پیش در خدمات نظامی تجربه اندوخته بودند و از سویی هرگز نمی‌توان توسعه قلمرو و رقابت با رقیبان دیگر و دوازده سالی را که از استقرار آنان در شیراز (۳۲۲) تا تصرف بغداد (در سال ۳۴۴ق.) به طول انجامید، نادیده انگاشت. زیرا بی‌تردد نقش خبررسانی در این استقرار مؤثر بوده است. گفته می‌شود علی بویه در همان آغاز کار پرده‌دار خود را نزد وشمگیر زیارتی گذاشته بود تا اخبار زیارتیان را به او برساند تا او بتواند در مقابل آنان اقدام کند.^۴ افزون بر آن نباید نقش کارگزاران دیوانی را که ریشه‌دار و پرتجربه بودند و اینک به خدمت آل بویه پیوسته بودند، در تنظیم امور اداری و برید نادیده گرفت.

مأموران چاپار در این زمان افزون بر خبررسانی و جاسوسی، همواره در خدمت حکومت بودند و باید کالاهای را نیز برای مأموران عالی‌رتبه دولت حمل می‌کردند.^۵ آنان از میان خاندان قديمی برگزیده و از جوانی برای خدمات جاسوسی آموزش داده می‌شدند و «به ویژه، در زمان آل بویه از جانب جاسوسان حرفه‌ای حمایت می‌شدند».^۶

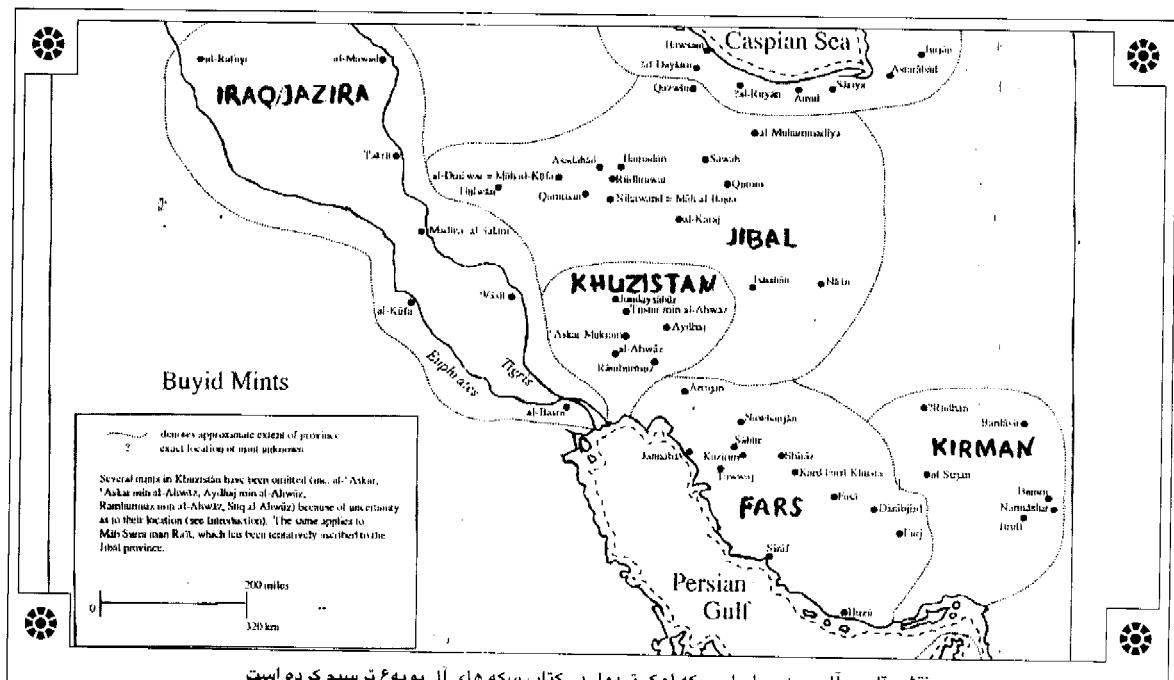
می شد و علت تأخیر را می پرسید. اگر عذر موجهی وجود داشت می پذیرفت، اگر مانعی در کار بود برطرف می گردید و اگر کسی مقصود بود، مجازات می شد. در حضور او همه نامه ها را یکی یکی باز کرده و آنچه مربوط به دربار بود برداشته می شد و بقیه را برای دادن جواب به دیوان برید می فرستادند. او جواب نامه های را خود املا می کرد و کاتب می نوشت و پس از خواندن و اصلاح آن را مهر زده، در اسکار قرار می دادند و به دیوان برید می پرداخت تا به زودی به محل مورد نظر فرستاده شود.^{۱۲} قاصدان فاصله بین شیراز تا بغداد را که حدود ۱۱۰۰ کیلومتر بود در هفت یا هشت روز می پیمودند و علاوه بر مبالغه نامه ها، میوه ها و گل های نواحی فارس و خوزستان را به صورت کاملاً تازه به بغداد می رساندند. همچنین در بخش اداری مرسوم بوده است که پول های مورد نیاز را با چاپار جا به جا می کرده اند.^{۱۳}

همان طور که سیلورستین می نویسد و در گزارش رو دراوری نیز دیدیم نقش انتصادی برید در آن روزگار در مبالغه و انتقال کالاهای وايجاد امنیت کاملاً هویداست و علاوه بر آن نظام پستی در عصر عضدالدوله نسبت به ابتدای دوره آل بویه به طور اساسی بهبود یافته بود.

نکته اساسی تری که سیلورستین بیان کرده آن است که آل بویه مانند سامانیین در شرق و فاطمیان در غرب قلمروشان مسالک و ممالک ویژه خود را داشته اند که توسط اصطخری نگاشته شد. به باور سیلورستین او کشورها را به جای اقلیم ها قرار داد تا مناطق جهان را به گونه ای توصیف نماید که مورد خوشامد حامیان تو ساسانی بویی او واقع شود. سیلورستین بر این عقیده است که او از آن جا که اصطخری اهل خاراکس بوده، در نگارش این کتاب خود

افزون بر آن آل بویه شیوه های جدیدی نیز به کار بستند. عز الدله (حک ۳۳۴-۳۵۶) شبکه ای از دونگان سیار پسرعت را ایجاد کرد که اخبار را میان بغداد و پایتخت قلمرو رکن الدوله، در ری یا اصفهان، مبالغه می کردند.^{۱۴} اغراق گویی در باره سرعت دونگانی مانند فضل و معروش و نیز اسیان تندرو که گفته شده است بیش از ۲۱۶ کیلومتر تا سیصد کیلومتر در روز راه می پیمودند، به گمان پژوهشگران برای القای توان چاپار های دولتی در پیمودن راهها در میان مردم بوده است.^{۱۵} دلیل استفاده از دونگان معلوم نیست. به گفته سیلورستین شاید بدان دلیل بوده که آن ها مانند اسیان تازه نفس به مهتر، علیق و سایر نیازمندی ها، احتیاج نداشتند و همچنین می توانسته نشانی از علاقمندی امیران نسل اول آل بویه به سنت هایی بوده باشد که ریشه در زادگاه اولیه آنان یعنی دیلم داشته و سبب خدمت خود آنان نیز در پیاده نظام گشته بود.^{۱۶} برخی نیز حسن زده اند از آن جا که هر کدام از دو دونده ماهر یعنی فضل و معروش را پیروان دو مذهب تسنن و تشیع حمایت می کردند، عز الدله در واقع از رقابت و اختلاف آنان و حامیانشان در رساندن هرچه زودتر اخبار سود می جسته است.^{۱۷}

عضدالدوله که حکومت آل بویه و قلمرو آن را یکپارچه در ۳۶۷-۳۷۲ ق. به اوج اقتدار و اعتبار خود رساند، پیش از دیگران به اهمیت خبررسانی در اداره درست حکومت واقف بود. او هر روز خود به مسائل خبر رسیدگی می کرد. رو دراوری می نویسد: پس از گرمابه کردن و خواندن نماز صبح، وزیر و کاتب را فرا می خواند و از کارهای روز گذشته پرسش می کرد. همان طور که روز بالا می آمد از حال فاقدان جویا می شد؛ زیرا باید آنان در زمانی معین می رسیدند. اگر کسی از آنان در ساعت معین شده نمی رسید، به شدت ناراحت

نقشه قلمرو آل بویه بر اساسی که لوک ترول در کتاب سکه های آل بویه^{۱۸} ترسیم کرده است

حصار

اقدامات عضدالدوله در زمینه خبررسانی آن قدر گستردۀ بود که مقدسی نویسنده معاصر او، به گونه‌ای اغراق آمیز نوشته، هیچ جنبنده‌ای نیست مگر آن که نامش در کتاب‌ها و دفاتر عضدالدوله ثبت است

- مسکویه رازی (۱۳۷۶)، *تجارب الامم*، جلد‌های ۵ و عز ترجمه علینقی منزوی، توسعه، تهران.
- مقدسی، ابوعبدالله محمدبن احمد (۱۳۶۱ ش)، *احسن التقاسیم فی معفة الاقالیم*، ترجمه علینقی منزوی، تهران، شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.
- نظام الملک (۱۳۴۴)، ابوعلی حسن بن علی، *سیاست‌نامه*، تصحیح محمد قزوینی، چاپ مدرسه چهاردهی، تهران.
- Busse, Herbert (1969), *Chalif und Großkönig*, Beirut.
- Silverstein, A. Adam J., *Postal Systems in the Pre-Modern*. Cambridge University Press, 2007.
- Treadwell, Luke. (2001), *Buyid Coinage: A Die Corpus*, 322 ۴۴۵ A.H. , Oxford.

پی‌نوشت

- 1- Ryahyaice@yahoo.com.
- 2- Silverstein, A. Adam J.
- 3- Silverstein, 2007, 131-2.
- 4- Ibid, 132.
- 5- مسکویه ۵/۵ - ۵/۴: ترکمنی آذر، ۱۳۸۴: ۲۲۰.
- 6- Treadwell, 2003:xxxix.
- 7- اشپولر، ۱۱۴:۱۳۶۹/۲.
- 8- همو، ۱۱۶ / ۲ ۱۳۶۹:
- 9- قلقشندي، ۷/۱: ۱۲۶ - ۱۲۷: فقهی، ۱۳۴۷: ۷ - ۱۲۶
- 10- Busse, 1960:317.
- 11- Silversteine, 2007, 133-7.
- 12- ترکمنی آذر، ۱۳۸۱: ۲۲۰ - ۲۲۱.
- 13- رودراوري، ۱۳۳۴: ۱ - ۴۰.
- 14- صابی، رسوم دارالخلافه، ۱۳: رودراوري، ۱۳۳۴: ۴۰: ۲۰۰۷.
- 1513- Silversteine, 2007, 135.
- 16- مقدسی، ۱۳۶۴: ۲۱۳۶۴: ۱۳۶۸/۲ ۱۳۶۸/۲: ۱۳۶۸/۲
- 17- ترکمنی آذر، ۱۳۸۴: ۲۲ - ۲۲۰.
- 18- رودراوري، ۱۳۳۴: ۵۹.
- 19- نظام الملک، ۱۳۴۴: ۸۲

به کتاب چاپارخانه‌های پارتیان اثر ایزیدور خاراکسی نظر داشته است و خاراکس را نیز در قلمرو ایران قرار داده است.^{۱۵} اقدامات عضدالدوله در زمینه خبررسانی آن قدر گستردۀ بود که مقدسی نویسنده معاصر او، به گونه‌ای اغراق آمیز نوشته، هیچ جنبنده‌ای نیست مگر آن که نامش در کتاب‌ها و دفاتر عضدالدوله ثبت است.^{۱۶} عضدالدوله از طریق جاسوهایی که در ادارات می‌گمارد از کردار و رفتار کارگزاران آگاه و از بی‌عدالتی جلوگیری می‌کرد و از کوچکترین رفتارهای دشمن همواره با خبر بود.^{۱۷} او همچنین از طریق گماردن معلم برای فرزندان فرماندهان خود، از آنچه در خانه‌های فرماندهانش می‌گذشت و به دیوان برید گزارش می‌گردید، با خبر می‌شد.^{۱۸}

پس از عضدالدوله این تمرکز از هم گسیخته شد؛ اما تا مدتی بعد و در سایه تدبیر وزیران کارآمدی همچون صاحب بن عباد نظام چاپار کارآیی خود را تا حدودی حفظ کرد. با افزایش رقبات‌های خانوادگی و جنگهای مداوم و سر برآوردن دشمنان معارض آل بویه اندک اندک از کارآیی و حیطه نفوذ کارگزاران نظام چاپار کاسته شد و همین امر سبب گردید این نظام به طوری از میان برود که در آغاز عصر سلجوقیان دیگر از آن خبر چندانی نباشد.^{۱۹}

منابع و مأخذ

- اشپولر، برتوولد (۱۳۶۹)، *تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی*، ترجمه مریم میراحمدی، علمی و فرهنگی، تهران.
- ترکمنی آذر، بروین (۱۳۸۴ ش)، *دیلمیان در گستره تاریخ ایران (حکومتهای محلی، آل زیار، آل بویه)*، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
- رودراوري، ابوشجاع محمدبن حسین (۱۳۶۱ م)، *ذیل کتاب تجارب الامم*، تصحیح هـ.ف. آمدوژ، مصر، شرکه التمدن الصناعه.
- صابی، ابوالحسن هلال بن محسن (۱۳۴۶ ش)، *رسوم دارالخلافة*، تصحیح و حواشی میخائيل عواد، ترجمه محمد رضا شفیعی کدکنی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- فقهی، علی اصغر (۱۳۵۷ ش)، *آل بویه و اوضاع زمان ایشان*، گیلان (رشت؟): صبا.